

prožeto nizom opservacija o, primjerice, internim problemima aktivističkog djelovanja, odlučivanja, o predrasudama o aktivističkoj (sup)kulturi i zajednici te politici medija u SAD-u. Ostalih šest poglavlja (naslovljenih "Direktna akcija, anarhizam, direktna demokracija", "Neke bilješke o 'aktivističkoj kulturi'", "Sastanci", "Akcije", "Reprezentacija", "Imaginacija") jesu ono što bismo uvjetno mogli nazvati "teorijskim dijelom". U njima nam Graeber, između ostaloga, objašnjava sam koncept, strukturu i proces donošenja odluka konsenzusom (povijest koncepta, terminologiju koja se koristi u samom procesu, različite tehnike pri moderiranju sastanaka itd.) i procesu inherentne probleme. Konsenzus uspoređuje s drugim modelima odlučivanja, kao što je većinsko glasovanje. U poglavlju "Akcije" razlaže različite tipove akcija (na primjer marševe i skupove) u usporedbi s direktnom akcijom te se bavi pitanjem državne moći i prisutnošću i djelovanjem policije. Svjestan je kako je njegovo vlastito iskustvo u jednom kaotičnom i dinamičnom događaju kao što je masovni protest poput onoga u Quebecu (koji uključuje sukobe s policijom, ranjavanja i uhićenja) tek fragment cjelokupnog događaja te kako se potpunija (a nikako potpuna) slika slaže još mjesecima kasnije, pomoću snimaka, svjedočanstava, medijskih napisa i usmene predaje. U poglavlju "Reprezentacija" problematizira način izvještavanja korporativnih i nezavisnih medija o aktivističkoj kulturi i akcijama te (usputno) pomoću Milmanove teorije o homerskim epovima analizira formulaične konstrukte u izvještajima o akcijama u vodećim medijima. U ovom poglavlju bavi se i pitanjem pasivnog otpora, nasilja i nenasilja te njihove medijske reprezentacije. U posljednjem poglavlju, "Imaginacija", umjesto zaključka (smatrajući upitnim pokušaj pisanja zaključka za deskriptivni poduhvat poput etnografije) nudi teorijska promišljanja nadahnutu vlastitim aktivističkim djelovanjem: o političkoj ontologiji nasilja i političkoj ontologiji imaginacije, nasilju i imaginativnom izmještenju, transcendentnoj i imanentnoj imaginaciji, otuđenju, revoluciji.

Knjigu je, primjereno, izdao "AK Press", direktnodemokratski ustrojen anarhistički izdavački kolektiv.

Ivona Grgurinović

Gayatry Chakravorty Spivak: *Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji*

Zagreb: Fraktura, 2011., 197 str.

Svakome tko se danas imalo bavi teorijom u humanističkim znanostima ime Gayatry Chakravorty Spivak nezaobilazna je referenca. Iako je svoj glasoviti esej "Mogu li podčinjeni govoriti?" objavila davne 1988. godine trebalo je više od dva desetljeća da ga konačno i prevedemo na hrvatski jezik. Pritom ne treba

misliti kako njezine knjige i tekstovi nisu cijelo to vrijeme imali utjecaj na domaće istraživače iz područja komparativne književnosti, rodnih studija te kulturne antropologije i etnologije, dapače. Međutim imati prijevod nekog teksta na vlastiti jezik manje je znak njegove uske, stručne upotrebe, a više potencijala društvene apsorpcije teza koje se u njemu nalaze. Nakon prijevoda *Orijentalizma* Edwarda Saida i sada eseja Gayatry Chakravorty Spivak ostaje prevesti barem izbor tekstova Homi K. Bhabhae ili njegov *Location of Culture* kako bismo u potpunosti zatvorili krug velikog trolista teoretičara uz koje se najčešće veže pojam postkolonijalizam, premda će se sama teško složiti s bilo kakvim klasifikacijama njenoga opusa.

Urednici su za susret s Gayatry Chakravorty Spivak izabrali tri eseja: "Nacionalizam i imaginacija", "Mogu li podčinjeni [subaltern] govoriti? Revidirana verzija" i "Novo promišljanje komparativizma". Prvi od njih vjerojatno je izabran zbog toga što promišlja odnose podređenih (*subaltern*) i nacionalizma, a tekst je nastao kao javno predavanje u Centru za napredne studije u Sofiji (Bugarska). Na neki način G. C. Spivak nam se nakon kratkog predgovora hrvatskom izdanju predstavlja iz bliskog prostora s tezama za bliski prostor. Jer nacionalizam kakvoga smo iskusili na Balkanu nakon pada Berlinskoga zida ne pripada isključivo pojedinoj naciji već ga se može pratiti po cijelome prostoru bivšega socijalističkog bloka. Za razliku od glavnog narativa na kojega smo navikli, a prema kojemu je nacionalizam jugoistoka Europe stvar povijesti, genetike ili u najboljem slučaju reakcije na komunističke nedemokratske režime, G. C. Spivak iz područja postkolonijalne kritike u usku vezu dovodi kolonizaciju (i njezine surogate imperijalizam i globalizaciju) s konstrukcijom nacionalizama. Tehnologija kolonijalnog izjednačavanja stvorila je temelje na kojima se gradilo lokalno izjednačavanje u kojega su upravo zbog razlike, a ne s idejom njihova brisanja, ulazili svi. Zaposjedanje privatnog prostora u gode i njegova pretvaranja u javni prostor uz podršku jakih imaginacija (referenca na Andersona je očigledna) poput umjetnosti i književnosti, mehanizam je koji je stvorio nacionalizam i na onim mjestima na kojima se to ne bi očekivalo, kod podređenih, izazivajući paradokse poznate još od Freuda (*Dijete koje biva tučeno*, teksta kojem se G. C. Spivak često rado vraća). Dakle, riječ je o onim oblicima imaginacija u kojima održavanje stanja u gode traži neki oblik nasilja, što u sljedećem potezu implicira oblike krivice, te se kao krajnja konsekvencija reflektira upravo u reprezentaciji podređenih: "Ljudi (subaltern) o kojima govorim nalaze se u našoj sadašnjosti, ali ih se zadržava u predmodernosti" (str. 29). ili, kako bi to Ines Prica prebacila u kontekst Hrvatske, radi se o stvaranju neodlučnog stanja etnološkim diskursom koji traži od seljaka da nastave orati plugom i čuvaju svoje običaje ali i istovremeno da kupe traktor. Takvom, prvenstveno muškom diskursu jednakosti G. C. Spivak će suprotstaviti logiku ekvivalencije, one koja zamagljuje razliku. Čitatelj će

međutim tu logiku ekvivalencije (posuđenu od Etiennea Balibara) ipak kvalitetnije naći u posljednjem tekstu knjige. Time se i posljednji tekst oslanja uvelike na teze prvoga teksta koji svoju draž posjeduje u transkriptu rasprave koja je uslijedila. U pokušaju “de-transtendentalizacije” intimnog prostora kroz književnost te time ujedno i oslobađanje od “rodne heteronormativnosti” Spivak gradi novi teorijski program koji nadraستا isključivo postkolonijalni atribut.

Izvorište kritike koje je omogućilo takav program nalazi se stisnuto između navedena dva teksta, u revidiranoj verziji najpoznatijeg teksta Gayatry Chakravorty Spivak: “Mogu li podređeni govoriti?” Osim što je visoko citiran, taj je tekst postao i medijskim zaštitnim znakom. Sama G. C. Spivak u uvodu koji je pisala za ovo izdanje daje primjer elektronske poruke francuskoga novinara koji u trenutku protesta u Tunisu i Egiptu pita jesu li tamo podređeni progovorili. O tom relativno malom tekstu objavljen je i cijeli zbornik tekstova koji se na različite načine bave tezama koje je pružila G. C. Spivak i ozbiljno, u najboljoj tradiciji postkolonijalne kritike, uzdrmala tlo na kojem počiva zapadni prosvjetiteljski projekt. Potrebno je ukazati na mjesto od kojega G. C. Spivak kreće u promišljanje podređenosti, iako se u tekstu on nalazi na kraju. Riječ je o samoubojstvu Bhubaneswari Bhaduri, članice jedne od naoružanih skupina za borbu protiv kolonizacije, iz sjeverne Kolkate. Izbor vremena i načina na koji je izvela taj čin doveo je cijeli interpretativni prostor razumijevanja ženskog žrtvovanja (*sati*) u pitanje. Shvaćajući kako će se njezin čin odmah proglasiti kao nelegitimna strast i neželjena trudnoća, za taj je čin izabrala vrijeme mjesečnice. Slučaj je G. C. Spivak nagnao da prođe cijelim interpretativnim poljem uloge ženske žrtve, njezinog preoznačavanja uslijed kolonijalnog dodira, problema nostalgичnog upisivanja originalnosti u pretkolonijalno vrijeme koja podređenost dodatno produbljuje. Na kraju (a u tekstu na početku) uzima u zadatak i pronaći mjesta esencijalizacije i u prostorima zapadne teorije na primjeru, kako ih sama imenuje, “aktivistički nastrojenih filozofa” Michela Foucaulta i Gillesa Deleuzea. Time se stvara jedna opća kritika postkolonijalnog uma, što je i naziv knjige u kojoj se nalazi ova revidirana verzija originalnog eseja. No ono što je ključ čitanja nije toliko kritika zapadnog subjekta (s velikim ili malim ‘s’) koliko je usmjerena prema srednjoj klasi postkolonijalnih društava. Naime, unatoč pažljivo izvedenoj žrtvi Bhubaneswari Bhaduri, u trenutku kada je slučaj zaokupio pažnju Gayatry C. Spivak, ona pronalazi dvije dominantne interpretacije, jednu indijske kolegice filozofkinje, a drugu nećakinje nesretne djevojke. Obje nisu prepoznale ispisivanje teksta podređenog (“a) Zašto te, kad su njezine dvije sestre Saileswari i Raseswari imale tako ispunjen i divan život, zanima nesretna Bhubaneswari i b) Pitala sam njezine nećakinje: Čini se da se radilo o nesretnoj ljubavi”; str. 157), već su pedeset godina kasnije bile žrtvom istoga onog epistemičkog nasilja protiv kojeg

je Bhubaneswari Bhaduri progovorila vlastitim tijelom: “Taj komunikacijski fijasko me toliko uzrujao da sam u prvoj verziji ovoga teksta napisala, u tonovima strastvene lamentacije: podčinjeni [subaltern] ne mogu govoriti!” (str. 157). Da ironija bude veća, to uštkavanje nije došlo iz redova imperijalnih centara već od emancipiranih žena srednje klase suvremene Indije.

Kada se s distance pogleda u oči vlastitim dominantnim interpretacijama društva, možda nam je Gayatry Chakravorty Spivak mnogo bliža no što bi se to na prvi pogled moglo činiti.

Tomislav Pletenac

**Goran Pavel Šantek: *Anthropos religiosus:*
*antropološko-religijski ogledi***

Zagreb: Ibis grafika, 2011., 117 str.

Nedavno objavljena knjiga znakovitoga osnovnog naslova *Anthropos religiosus* Gorana Pavela Šanteka bavi se složenim odnosom antropologije i religije. Autor taj odnos promatra kroz različita povijesna razdoblja i teorijske perspektive. Kako sam navodi, neposredan povod za pisanje knjige bilo je pokretanje kolegija Povijest antropologije na studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Budući da je religija predstavljala jedan od središnjih fenomena antropološkog interesa od početaka antropologije do danas, autor kroz proučavanje odnosa antropologije i religije daje instruktivan pregled stvaranja antropologije te prikaz razvoja antropoloških teorija do konačnog oblikovanja akademske discipline i njezina institucionaliziranja. Pregled tako završava s djelom Émilea Durkheima. Autor, dakle, daje iscrpan pregled razvoja antropologije i antropoloških teorija prije institucionaliziranja discipline te pregled odnosa antropologije i religije u tome razdoblju, odnosno prikazuje kako se razvoj antropologije reflektirao na proučavanje religije. Odabrani pristup ima iznimnu edukativnu vrijednost. Pružajući uvid u predinstitucionalni razvoj antropologije i njezinih teorija, knjiga tematizira često zanemaren, a iznimno važno razdoblje nastanka i razvoja antropologije. Naime, začeci antropologije mogu se naći i prije njezina utemeljenja kao akademske discipline. Tako autor pod antropologijom u širem smislu smatra svako znanstveno proučavanje društva i kulture, dok u užem smislu pojam antropologije koristi za socijalnu ili kulturnu antropologiju, znanstvenu disciplinu institucionaliziranu krajem 19. stoljeća.